

Ševčík, Oldřich

O nových slovanských evropeismech s předložkovou funkcí vyjadřujících obecné vztahy souvislosti a odlišnosti

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1972,
vol. 21, iss. A20, pp. [107]-122

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100860>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

OLDŘICH ŠEVČÍK

O NOVÝCH SLOVANSKÝCH EVROPEISMECH S PŘEDLOŽKOVOU FUNKCÍ VYJADŘUJÍCÍCH OBECNÉ VZTAHY SOUVISLOSTI A ODLIŠNOSTI

Zkoumáme-li odborné, direktivní, publicistické a zčásti i jiné texty soudobých slovanských jazyků, zjišťujeme v nich podobně jako v textech jiných vyspělých evropských jazyků vrstvu ustálených výrazových prostředků, které se blíží svou syntaktickou funkcí předložkám. Tyto výrazy zauímají pomezí postavení mezi prostředky lexikálními a syntaktickými, přičemž míra jejich gramatikalizace (prepozicionalizace) je různá. Ustalují se v slovanských jazycích většinou až v průběhu 19. a v některých případech až 20. stol. Jen některé jsou doloženy v intelektualizovaných textech před poč. 19. stol. (např. v humanistické češtině *příčinou^c*, *díka^d*, které vznikly jako kalky lat. *causā*, *gratiā*; v ruštině 18. stol. *no причине^c*, *вследствие^c*, *благодаря^d* aj.¹) Jejich zakotvení v slovanských spis. jazycích je závislé na době, kdy se v tom nebo onom jazyce začala publikovat odborná literatura národním jazykem a kdy se v nich začala rozvíjet publicistika.

Proč se nové výrazy předložkové povahy vřadily především do stylové vrstvy odborné a částečně i publicistické? Souvisí to s jejich syntakticko-sémantickou funkcí: tyto výrazy vyjadřují totiž explicitně ty odstíny obecných vztahů, které jsou jinak při užití původní nebo staré nepůvodní předložky v textu jen implikovány. Je totiž známo, že se původní prostorový a snad i časový vztahový význam starých předložek postupně rozšiřoval na situace neprostorové a nečasové a že tím docházelo k stále většímu zobecňování významu původních předložek.² Tento zobecňovací proces byl sice pro jazykovou komunikaci na jedné straně výhodný, protože dával možnost vystačit s poměrně omezeným repertoárem prostředků, na druhé straně však přinášel potíže tam, kde komunikace kladla požadavek pregnantního označování vztahů a jejich odstínů. Protože pregnantnost vyjadřování patří k základním postulatům textů odborných,³ rozvinul se systém nových výrazů předložkové povahy právě v oblasti komunikace odborné. Příklady na rozdílný stupeň vztahové explicitnosti a s ní spjaté pregnantnosti, který je dán komunikativní konkurencí mezi předložkou původní (popř. starou nepůvodní) a novým výrazem s předložkovou funkcí, uvedl M. Jelínek v čl. *Výrazy předložkové povahy v dnešní spisovné češtině*.⁴ Podobné příklady bychom mohli uvést ze všech soudobých slovanských jazyků.

I když podněty ke vzniku výrazů s předložkovou funkcí dala už středověká

a novověká latina užívaná běžně v evropských odborných textech, bezprostřední vlivy k vytváření soustavy těchto prostředků v slovanských jazycích přišly z francouzštiny a němčiny.⁵ Hned tu však musíme poznamenat, že i pro němčinu byla při obohacování předložkové soustavy zdrojem franština, jak o tom svědčí zřetelné shody v sémantické struktuře těchto výrazů. V západoslovanských jazycích, v slovinštině a v charvátské části srbocharvátštiny tyto výrazy vznikaly a ustalovaly se pod přímým vlivem německým, na ruštinu a srbskou část srbocharvátštiny působila více franština než němčina. Vedle vlivů neslovanských můžeme zjistit i vlivy mezislovanské, podmíněné větší vyspělostí toho nebo onoho ovlivňujícího slovanského jazyka. Takřka jednotně postupovala při vytváření soustavy výrazů s předložkovou funkcí spis. čeština a slovenština, přičemž jazykem přijímajícím byla a dosud je slovenština. Ve spis. lužičtině se projevují více vlivy české než polské. Ve skupině spis. jazyků východoslovanských hrála aktivní úlohu ruština; z ní pronikaly a pronikají výrazy s předložkovou funkcí do ukrajinštiny a běloruštiny. Pokud zde však nacházíme rozdíly, jsou u ukrajinštiny a běloruštiny ze značné části způsobeny vlivem spis. polštiny. Ve skupině spis. jazyků jihoslovanských jsou poměry složitější: bulharština přijala takřka celou vrstvu nových výrazů s předložkovou funkcí z ruštiny a částečně ji předala makedonštině. Protože se však makedonština při svém konstituování jako spis. jazyk musela v oblasti intelektualizovaného výraziva opírat nejen o bulharštinu, ale i o srbocharvátštinu, zjišťujeme v makedonské vrstvě výrazů s předložkovou funkcí zřetelné vlivy srbské. Ve spis. slovinštině není nesnadné odhalit vlivy charvátské a v menší míře i české. Také na ustálení některých výrazů předložkové povahy v srbocharvátštině měla asi vliv čeština. Ovšem k tomu, abychom u každého výrazu určili dobu jeho vzniku a jeho případné cizojazyčné zdroje, potřebovali bychom v jednotlivých slovanských jazycích spolehlivé historické slovníky, v nichž by byly zachyceny jak počátky těchto výrazů, tak i proces jejich frazeologizace a v souvislosti s tím i prepozicionalizace.

Vzhledem k tomu, že slovanské spis. jazyky musely v prepozicionální soustavě vyrovnávat své komunikativní schopnosti s vyspělejšími jazyky západoevropskými, napodobovaly nezřídka sémantické i syntaktické modely těchto jazyků. To vyvolalo v některých slovanských spis. jazycích nedůvěru vůči novým výrazům předložkové povahy a puristicky orientovaná jazyková teorie a kritika je začala vymycovat jako germanismy nebo galicismy. Základním argumentem proti jejich vřazení do soustavy předložek bylo tvrzení o jejich nepotřebnosti, přičemž se zdůrazňovala dostačující komunikativní potence starých slovanských předložek. Puristickým tažením proti novým výrazům předložkové povahy byla nejvíce postižena čeština, slovinština a lužičtina, ale hlasy proti těmto prostředkům se zvedly i v jiných slovanských jazycích (např. v charvátštině).⁶ Česká teorie jazykové kultury se zbavila puristických tendencí v první polovině 30. let našeho století, kdežto ve spis. slovinštině probíhá dodnes boj o orientaci jazykové kultury. Tím si vysvětlíme nepřítomnost nebo alespoň malou frekvenci nových výrazů předložkové povahy v některých českých odborných a publicistických textech až do doby protipuristické diskuse a v některých slovanských textech až po současnost. Pokud jde o lužičtinu, chybějí nám teoretické projevy o užívání nových výrazů předložkové povahy, ale odborné a publi-

cistické texty, kterých je ovšem proti jiným slovanským jazykům poměrně málo, svědčí o postupném vzrůstu počtu i frekvence těchto výrazů.

Námítky puristicky orientované jazykové teorie proti novým prvkům předložkové soustavy nebraly v úvahu výrazové potřeby odborné a publicistické komunikativní oblasti. Právě specifické komunikativní potřeby rozhodly o rozšíření těchto prostředků ve všech evropských jazycích, přičemž jazyky, které se následkem různých sociálně politických podmínek opozdily ve svém vývoji, vyrovnávaly své komunikativní schopnosti podle jazyků vyspělejších. Tak došlo k tomu, že tyto nové výrazy s předložkovou funkcí nabyly povahy evropeismů.⁷ Na druhé straně nelze nesouhlasit s těmi pracemi z oblasti jazykové kultury, které uznávají obecnou potřebnost těchto prostředků, ale zároveň upozorňují na jejich zbytečné užívání tam, kde je možno prokazatelně vystačit s předložkami původními nebo starobylými nepůvodními.

O kritériích, která rozhodují o zařazení jednotlivých výrazů mezi prostředky předložkové povahy, pojednal M. Jelínek v čl. věnovaném výrazům českým.⁸ Závěry, k nimž dospěl, platí zhruba pro všechny slovanské jazyky, a proto by bylo zbytečné znovu kritéria vypočítávat a zdůvodňovat. Poznámám jen, že za základní kritérium považují hledisko funkční, které záleží v tom, že u daného ustáleného výrazu převažuje funkce vztahová nad pojmové významovou. Jinými slovy za výraz s předložkovou funkcí pokládám takový výraz, který se neúčastní pojmové významové stavby výpovědi, nýbrž má funkci usouvzažňovací, syntaktickou: vyjadřuje poměr větného členu formálně na něm závislého k jinému členu nebo k obsahu celé výpovědi. S kritériem funkčnosti pak souvisí kritérium souznačnosti nových výrazů předložkové povahy s původními nebo starými nepůvodními předložkami, popř. s pády prostými (nejčastěji s instrumentálem). Záměna nového výrazu předložkové povahy za některý z uvedených synonymních prostředků vede ovšem ke ztrátě specifického vztahového odstínu, pro který vlastně nový výraz vznikl, neboť prosté pády a staré předložky mají obecnější význam. Přes tuto sémantickou výhradu lze kritéria synonymity s prospěchem využívat při identifikování výrazů s předložkovou funkcí.

Po těchto úvodních obecných poznámkách pokusím se nyní sestavit přehledy ekvivalentů pro nové výrazy s předložkovou funkcí ve všech současných slovanských jazycích, zjistit jejich sématické a syntaktické shody a difference, a pokud to bude možné, ukázat i na neslovanské zdroje jejich vzniku. Abych nepřekročil stanovený rozsah článku, omezím se jen na výrazy se vztahovou funkcí nejobecnější, pod kterou zahrnuji vztah souvislosti, odlišnosti a zařazení do celosti (popř. množiny) nebo naopak vyřazení z ní. I když jsem se snažil shromáždit v daných vztahových oblastech co nejúplnější materiál, nemohu vyloučit, že jsem některé ekvivalenty nezachytil. Musím tu bohužel konstatovat, že ne všechny slovanské jazyky disponují dokonalými výkladovými a překladovými slovníky a že mluvnické slovanských jazyků nové výrazy předložkové povahy buď vůbec nezachycují, nebo je registrují jen v omezené míře. Využil jsem ovšem speciálních syntaktických prací věnovaných těmto prostředkům v některých slovanských jazycích: statí J. T. Čerkasovové a A. M. Finkelje pro ruštinu, J. Oravce pro slovenštinu, M. Jelínka pro češtinu a ruštinu, Lj. Popoviće pro srbo-

charvátštinu.⁹ Vedle materiálu ze slovníků, gramatik a syntaktických statí získal jsem další materiál excerpací společenskovedních textů, přičemž jsem podrobil excerpaci sto stran srovnatelného formátu v každém slovanském jazyce. Dodatečně jsem pak excerpoval dalších sto stran společenskovedních textů lužických, slovinských, makedonských a běloruských, neboť po vyčerpání všech zdrojů mi chyběly v těchto jazycích některé ekvivalenty. Přes mou snahu o úplnost materiálu nepodařilo se mi vyplnit všechny mezery v tabulkách ekvivalentů pro lužičtinu a slovinštinu, ale to může souviset s puristickým vymycováním nových výrazů předložkové povahy v těchto jazycích. V tabulkách seřazuji ekvivalenty zhruba podle geografického rozložení jednotlivých slovanských jazyků, neboť tak lze zjistit pravděpodobné směry ovlivňování jednoho jazyka druhým. K řadám ekvivalentů slovanských připojuji ekvivalenty francouzské a německé a naznačuji směr ovlivňování.

Při zjišťování shod a diferencí se neomezují jen na sémantickou strukturu výrazů, nýbrž přihlížím i k okolnostem formálním (k původní slovnědruhové platnosti výrazu, k jeho struktuře slovtvorné) a k syntaktickému schématu celého větného členu. Nové výrazy předložkové povahy řadím podle základních vztahových funkcí, kterým slouží, a v rámci těchto funkčních skupin podle hlediska formálního.

I. Vztah souvislosti

A. Vztah souvislosti v užším smyslu: v *souvislosti s čím*¹⁰

N in (im) Zusammenhang mit^D

L w(e) zwisku z^I

P w związku z^I

Č v souvislosti s^I

Se v súvislosti s^I

ve spojitosti s^I

v spojitosti s^I

Si v zvezi z^I

Sch u vezi sa^I

N in Verbindung mit^D

Br y cyezai a^I

U y ač'nyaky a^I

R e ceazai c^I

M eo epcka co

Bu ebe epčka c

Komentář: Ostrá sémantická hranice je mezi prostředky se základem *-vis-* a *-vez-*, což odpovídá rozdílu mezi něm. *-hang-* a *-bind-*. Lze předpokládat, že podněty k vytvoření výrazů s uvedenými základy vyšly z N, přičemž se něm. vliv uplatnil ve vsl. jazycích prostřednictvím P. Prokazatelné je to u U, která má s P stejný *k*-ový sufix. Bu a v závislosti na ní M zůstávají v sémantickém okruhu *,-vez-*, ale využívají jiného základu: *-vrz-*. Do stejného sémantického okruhu patří v Č a Se základ *-poj-*. Většina sla. jazyků naznačuje pojem souvislosti prefixy *sъ-*, *sp-* (u *-vis-* je to sémanticky nutné, u jiných základů jde o redundanci), jen jsl. jazyky kromě Si prefix nemají. Přes různost základů spojuje L, P a U stejný *k*-ový sufix. Druhý ze západoevr. jazyků — Fr — sla. jazyky neovlivnil, neboť vyjadřuje vztah souvislosti prostředky s jinou sémantickou strukturou: *en relations, en rapports, en correspondance avec*.

vysvětlit nejspíš přímým nebo prostředkováným vlivem těchto jazyků na jazyky sla.

3.

Fr <i>en correspondance avec suivant^A</i>	N <i>Dentsprechend zufolge^{D G}</i>	
P <i>odpowiednio do^G</i>	Br <i>адпаведна^D // а^I у адпаведнасці а^I</i>	
	U <i>відповідно^D // до^G</i>	R <i>соответственно^D // с^I в соответствии с^I</i>
Sch <i>sledstveno^D</i>	M <i>соответно со во соответствии со</i>	Bu <i>съответно с в соответствии с</i>

Komentář: Uvedené výrazy vyjadřují vztahový odstín shody s nějakým vzorem, modelem. Podnět k jejich vytvoření dala v R asi Fr (z R se pak rozšířily do Bu a odtud do M), v P asi N (P pak ovlivnila U a Br), v Sch buď Fr; nebo N. Jak je vidět z tabulky, Sch využila zcela jiné sémantické struktury než ostatní sla. jazyky. Další izoglosa odděluje jazyky využívající jako základu pro nové výrazy předložkové povahy slova *odpověď* od jazyků stavějících na slově *otvět*. Pokud jde o syntaktická schémata, vytvářejí jistou jednotu jazyky vsl., v nichž mají výrazy adverbialního původu rekcí dativní (do U však proniká rekce pol.).

4.

	Fr <i>conformément à en conformité avec</i>	
		R <i>сообразно^D // с^I</i>
Sch <i>saobrazno^D</i>	M <i>сообразно со</i>	Bu <i>съобразно с</i>

Komentář: Fr. *conformément à* bylo kalkováno v R a z ní přejato do Bu (odtud pak do M) a do Sch. Po stránce syntaktické tu konkuruje předložkovému instr. s významem pospolitostním dativ s významem směrovým.

5.

	Fr <i>en proportion de dans la mesure de</i>	
	P <i>w miarę^G</i>	Br <i>суразмерна а^I</i>
Č <i>úměrně^D // s^I</i>	Se <i>úmerne so^I</i>	R <i>соразмерно^D // с^I</i>
Si <i>v sorazmerju z^I</i>	Sch <i>srazmerno^D</i>	M <i>с(о)размерно на</i>
		Bu <i>съразмерно с</i>
	U <i>u srazmeri^G // sa^I</i>	
	U <i>u omjeru sa^I</i>	

Komentář: Podnět k vytvoření těchto ekvivalentů vyšel asi z Fr. Rus. *соразмерно* se rozšířilo nejen do Br, ale i do všech jazyků jsl. kromě Si, která přejala sch. výraz vzniklý z předložkového pádu (ale i tento výraz se

vyvinul pod vlivem adverbiální výpůjčky rus.). V Sch se k synonymní dvojici ovlivněné R-ou přitvořil samostatně ještě výraz *u omjeru sa*. Č a Se mají následkem čes. vlivu totožný výraz původu adverbiálního, P zvolila předložkový pád asi kalkováním podle Fr. V syntaktické struktuře ekvivalentů převládá předložkový instr., v němž předl. *s^t* vyjadřuje vztah pospolitosti. Dat. v Č, R a Sch je výrazem pojetí směrového. Gen. v P a Sch klade do popředí pojetí zřetelové.

II. Vztah odlišnosti

A. Vztah odlišnosti v užším smyslu: *na rozdíl od čeho*

	Fr <i>à la différence de</i>	N <i>zum Unterschied vom^D</i>	
L <i>na rozdíl od^G</i>	P <i>w odróżnieniu od^G</i>	Br <i>у адрозненне ад^G</i>	
Č <i>na rozdíl od^G</i>	Se <i>na rozdiel od^G</i>	U <i>на // у відмінку від^G</i> <i>на // у віднаку від^G</i> <i>відмінно від^G</i>	R <i>в отличие от^G</i>
Si <i>v razliko od^G</i>	Sch <i>za razliku od^G</i>	M <i>за разлика од</i>	Bu <i>за разлика от</i>

Komentář: Kromě P postupovaly zsl. jazyky jednotně; P si vytvořila odlišný prostředek, který ovlivnil Br (ale syntaktické schéma brus. výrazu se liší od pol. a shoduje se se schématem rus.). R má s jsl. jazyky stejný základ substantiva. Jinak jsl. jazyky jsou jednotné (rozdíl je jen v syntaktickém schématu Si proti ostatním jsl. jazykům). Je zajímavé, že si zcela samostatný prostředek vytvořila U. Pokud jde o vliv jazyků západoevrop., je možno předpokládat přímé působení něm. *zum Unterschied vom* na čes. *na rozdíl od^t* (z Č se tento výraz rozšířil dále), kdežto fr. *à la différence de* nemá v sla. jazycích protějšek se stejnou etymologickou motivací. To ovšem nevylučuje jeho vliv jako sémantické jednotky, s jejímiž výrazovými prostředky se sla. jazyky různým způsobem vyrovnávaly.

B. Vztah odlišnosti zjištěné srovnáváním: *ve srovnání s čím*

	Fr <i>en comparaison de</i> <i>comparativement à</i>	N <i>im Vergleich mit^D</i>	
L <i>w pričurananju z^t</i> <i>poro^D</i>	P <i>w porównaniu z^t</i>	Br <i>у параўнанні з^t</i> <i>параўнальна з^t</i>	
Č <i>ve srovnání s^t</i> <i>v // u porovnání s^t</i>	Se <i>v porovnaní s^t</i>	U <i>у // при порівнянні з^t</i> <i>порівняно з^t</i> <i>порівнюючи з^t // до^G</i>	R <i>в // при сравнении с^t</i> <i>по сравнению с^t</i> <i>сравнительно с^t</i>
Si <i>v primerjavi z^t</i> <i>v primeri z^t</i>	Sch <i>u poredbi sa^t</i> <i>u (u) poređenju sa^t</i>	M <i>во споредба со</i>	Bu <i>в сравнении с</i>

Komentář: V této tabulce jsou všechna místa obsazena, což svědčí o produktivnosti substantivního typu tvoření, ale to není zvláštnost sla., nýbrž celoevropská (i v našem případě jde zřejmě o západoevr. podněty). Z hlediska slovotvorného a také sémantického probíhá izoglosa mezi jazyky

zsl. a vsl. na jedné straně, a jsl. na straně druhé (výjimkou je Bu, ale ta přešla prostředek rus.). Na sla. severu se využívá subst. verb. od sloves se základem *-orv-*, na jihu pak subst. děj. se základem *-po + řed-* a *pri + měř-*. Mak. *so cnopeđba co* je zřejmě přejato ze sch. u *poredbi sa*. Syntaktická struktura u všech prostředků je shodná (*v + lok. děj. subst. + s^J*), jen R si vytvořila další dvě možnosti (*pri + lok. verb. subst., po + dat. verb. subst.*); z toho první možnost zřejmě přešla i U. — Ve vsl. jazycích soutěží s předložkovými pády verbálních substantiv výrazy vzniklé z adverbii, přičemž každý z vsl. jazyků užil poněkud jiného slovtvorného postupu. Připustíme-li vliv rus., pak zůstal omezen na oblast sémantickou (zcela samostatný je ovšem ukr. výraz vzniklý z ustrnulého přechodníku přítomného). Zvláštní postavení má luž. předl. *porno*, u které je prepozicionalizace ukončena. Všechny tyto od původu adverbiiální výrazy s předl. funkcí patří svým základem do sémantického okruhu ssl.

C. Vztah protikladu: *v protikladu k čemu*

1.

N *im Widerspruch mit*^D

Č <i>v rozporu s^I</i>	Se <i>v rozpore s^I</i>	U <i>spospis a^I</i>	Br <i>ураарпа а^I</i>
		M <i>so pazepa co</i>	R <i>ераарпа с^I</i>
			Bu <i>е pazepa с</i>

Komentář: Zdá se, že se tyto výrazy vyvinuly v sla. jazycích samostatně, nelze ovšem vyloučit vliv něm. výrazu *im Widerspruch mit*, v němž se setřela původní sémantická motivace subst. *Widerspruch*, na čes. výraz *v rozporu s*. Jednotnost ekvivalentů v Č a Se je dána vlivem čes., v R, U, Br, Bu, M vlivem rus. Předl. pád výrazů ve skupině ovlivněné R-ou (*v^A*) je odlišný od výrazů v jiných sla. jazycích (*v^L*), jinak se všechny ekvivalenty pojí s předl. instrumentálem vyjadřujícím pospolitost. Do tabulky by patřily ještě výrazy založené na kořenech *-proti-*, *-perk-* (srov. čes. *<na>příč*), ale pro přehlednost jsem z nich sestavil tabulky samostatně.

2.

Sch <i>u oprečnosti sa^I</i> <i>u opreci sa^I</i>	P <i>w sprzecznosci z^I do^G</i>	Br <i>у супярэчнасці^D а^I</i>
		U <i>е суперечности^D а^I</i>

Komentář: Společným základem všech těchto ekvivalentů, které se vyskytují jen v některých sla. jazycích, je kořen *-perk-*. Výrazy v P a Sch vyplňují prázdná místa z předcházející tabulky, výrazy v U a Br vstupují do synonymních vztahů s výrazy zaznamenanými v oné tabulce. Zdá se, že se v sev. skupině rozšířily uvedené ekvivalenty vlivem pol., kdežto Sch postupovala při vytváření výrazu samostatně (viz rozdíl v prefixech a v sufixu). Co do syntaktické struktury, je ve všech jazycích doložen předl. lok. (*v^L*), který se podobně jako u ekvivalentů v předcházející tabulce pojí s předl. instr. (*s^I*) označujícím pospolitost. V sev. skup. však s předl. instr. soutěží jako souznačná možnost dat. nebo *do^G*, což podává svědectví o směrovém pojetí vztahu.

3.

Fr <i>en contraste avec</i> <i>au contraire de</i> <i>contrairement à</i>			
L <i>przećiw^G</i> <i>naprzećiw^D</i>	P <i>w przeciwięństwie do^G</i>		
Si <i>v nasprotju z^I</i>	Sch <i>suprotno^D</i> <i>u suprotnosti sa^I</i>	M <i>спротивно на // од</i> <i>во спротивност од</i>	R <i>противно^D</i> Bu <i>противно на</i>

Komentář: Jak je vidět z tabulky, vládne tu přes společný základ *-proti-* značná rozmanitost. R, Bu, M a Sch spojuje to, že v nich předložkové funkce nabyla příslovce, a to v Sch a M vedle předl. pádů substantiv na *-ost* (M vytvořila dvojici synonymních prostředků zřejmě podle Sch). Na prepozicionální adv. *противно* v Bu a jeho prefigovaných variant v M a Sch měla asi vliv R, P, L a Si postupovaly při vytváření ekvivalentů samostatně (srov. i jejich rozdílné syntaktické schéma: v P *v^L+subst.+do^G*, v Si *v^L+subst.+z^I*). Ponecháme-li stranou Bu a M jako sla. jazyky analytického typu, zjišťujeme u prostředků uvedených v tabulce vazbu s dat. (v R, Sch) nebo gen. řízeným předložkou *do* (v P) nebo instr. řízeným předložkou *s* (v Si, Sch). Volba různých syntaktických schémat v jednotlivých sla. jazycích vyplývá z různého pojetí vztahu: dat. a *do^G* ukazují na pojetí směrové, kdežto *s^I* na chápání pospolitostní. Do jaké míry byly sla. ekvivalenty ovlivněny fr. výrazy téhož významu a podobné struktury, je těžko bez historických slovníků zjistit. Fr. vliv je však pravděpodobný v R a Sch a nelze ho vyloučit ani v P.

4.

Fr <i>à l'opposé de</i> <i>en opposition avec</i>		N <i>im Gegensatz zu^D</i>	
P <i>w przeciwstawieniu do^G</i>		Br <i>у процілегласць^D</i> <i>у супрацьлегласць^D</i>	
Č <i>v protikladu k^D//s^I</i>	Se <i>v protiklade k^D//s^I</i>	U <i>протиленно^D</i>	R <i>в противоположность^D</i>
		M <i>во противоположност на</i>	Bu <i>в противоположност на</i>

Komentář: Podnět k vytvoření těchto výrazů předložkové povahy vyšel zřejmě z Fr a v Č, P byl asi posílen ještě vlivem něm. Sla. ekvivalenty se řadí do tří skupin podle základů substantiv, popř. adverbii: *-klad-* (Č, Se), *-leg-/log-* (U, Br; R, Bu, M), *-stav-* (P). Bulh. a mak. výrazy jsou přejaty z R, kdežto Br a U zpracovaly rus. podnět dosti samostatně (v U zpředložkovělo na rozdíl od jiných sla. jazyků tvořících stejnou sémantickou skupinu adv. *протиленно*). Syntaktické schéma ekvivalentů odpovídá klasifikaci sémantické: na východě se ustálil směrový dat. (transponovaný ovšem v analytický

pád s předl. *na* v Bu a M), v P směrový gen. s předl. *do*, v Č a Se směrový dat. s předl. *k* nebo pospolitostní instr. s předložkou *s*.

5.

Fr *en contradiction avec* N *im Widerspruch mit*^D

			R <i>в противоречии с</i> ^I
Si <i>v protislovju</i> z ^I	Sch <i>u protivrečnosti sa</i> ^I	M <i>со противуречност со</i>	Bu <i>с противоречие с</i>

Komentář: Jak lze soudit z ekvivalentu něm. a fr., jde zřejmě o evropeismus, který vznikl kalkováním fr., popř. už lat. vzoru. Je zajímavé, že zsl. jazyky a U ekvivalent motivovaný významem 'mluvení proti něčemu' nevytvořily, kompenzujíce ho synonymy s jinou motivací. Totožnost prostředků v R a Bu je dána rus. vlivem na Bu, v Sch a M sch. vlivem na M. Proti substantivům se základem *-rek-* stojí jen v Si subst. se základem *-slov-*.

6.

Fr *en contrepoids à*

P *dla przeciwwagi*^G Br *у противагу*^D

U *у//на противагу*^D

R *в противовес*^D

Bu *с противовес на*

Komentář: Podnět k vytvoření tohoto výrazu s předl. funkcí vyšel asi z Fr, i když v ní se neustálil do té míry jako jiné výrazy vyjadřující protikladnost. Rus. prostředek obohatil Bu a pravděpodobně dal sémantický popud ke vzniku výrazu ukr. a brus., v němž je místo základu *-vės-* užito základu přejatého ze zsl. *-vaga-*. Pokud jde o syntaktické schéma výrazu, poznamenejme konkurenci předložek *vA//na*^A v Ů a odlišné řešení v P (*dla*^G).

III. Vztah k celosti (popř. k množině)

A. Zahrnutí do něčeho: včetně čeho

1.

Fr *inclusivement*
ay compris

N *inklusive*^A
erschließlich^{A//G}
^(mit) eingerechnet

P *awłączenie*

Br *уключа*

Č *včetně*^G

Se *vrátane*^G
včítane^G

U *авключно*

R *включительно*

Si *вклучно*^A

Sch *uključno*^A
uključivo^A

M *вклучительно*^C

Bu *вклучительно*^{C//na}

Komentář: Tento evropeismus má zřejmě své kořeny už v lat. *inclusive* (srov. něm. kalk *erschließlich*) a do sla. jazyků se dostal z La buď přímo, nebo prostřednictvím Fr a N. Na kalkování v sla. jazycích ukazuje především sloveso *vzkľučiti*, od něhož jsou utvořena příslušná adv., která nabyla předložkové funkce. Přitom R propůjčila nový výraz Bu a M, zřejmě ovlivnila ostatní vsl. jazyky a pravděpodobně i Sch (která dále měla asi vliv na vytvoření adekvátního prostředku v Si). S výpůjčkovým charakterem

výrazu v Bu a M souvisí to, že tyto dva jazyky spolu s R jsou odděleny slovotvornou izoglosou od jiných jazyků vsl. a jsl. (*-itelno* × *-no*). Do sémantického okruhu lat. *inclusive* spadá i pol. *włącznie*, je však utvořeno od jiného základu. Čes. a sle. výrazy se sice svou sémantikou (‘započítávat do čeho’) odlišují od lat. východiska, ale i u nich spolu s něm. (*mit*)*eingerechnet* je nutno předpokládat lat. podnět. S hlavní izoglosou sémantickou je totožná i izoglosa syntaktická: jen v Č a Se je konstrukce genitivní, jinde akuzativní. Pokud jde o pozici substantiva řízeného předložkou, o níž pojednáváme, tvoří jednotu jazyky vsl. a P s antepozicí proti ostatním sla. jazykům s postpozicí. U postavení substantiva jde však o pouhou tendenci, nikoli o pravidlo.

2.

	Fr ^A <i>inclusivement</i> ^{Ay} <i>compris</i>	N <i>inklusive</i> ^A <i>einschließlich</i> ^{A G} ^A <i>mit (ein)begriffen</i> <i>mit</i> <i>Inbegriff</i> ^G	
L <i>wobsakujo</i> ^A	P <i>włączając w to</i> ^A	Br <i>уключаючи</i> ^A	
Č <i>zahrnuje -íc v to</i> ^A	Se <i>zahŕňajúc do toho</i> ^A	U <i>включаючи</i> ^A	R <i>включая</i> ^A
	Sch <i>inkludierend</i> ^A	M <i>включувајќи (во тоа)</i> ^C	Bu <i>включувајќи (в тоа)</i> ^C

3.

	Fr <i>en comptant</i> ^A P <i>wliczając w to</i> ^A	N ^A (<i>mit</i>) <i>eingerechnet</i>	
Č <i>počítaje -íc v to</i> ^A	Se <i>počítajúc do toho</i> ^A		R <i>считая (в том числе)</i>
	<i>rátaјúc do toho</i> ^A		
Si <i>računajoč</i> ^A	Sch <i>računajući</i> ^A	[M <i>не сметајќи во тоа</i> ^C]	[Bu <i>не сметајќи</i> ^C]
<i>vštevaje vštevši</i> ^A			

Komentár: V obou tabulkách jsou zachyceny výrazy předložkové povahy vzniklé z ustrnulých přechodníků přít. (ojed. v Si z přechodníku min.), které odpovídají fr. *en comptant*. Přímý fr. vliv na formu sla. prostředků tu sice nepředpokládáme, ale jejich sémantická stránka ukazuje na to, že jde o evropeismy. Přitom je možno vydělit tři sémantické okruhy, všechny opřené o ekvivalentní sémantické základy západoevrop.: a) okruh ‚uzavírání v něco‘ (srov. lat. výraz *inclusive*), b) okruh ‚obsahování‘ (srov. něm. *mit(ein)begriffen*), c) okruh ‚započítávání do něčeho‘ (srov. fr. *en comptant*, něm. *(mit)eingerechnet*). První okruh představuje R a skupina jazyků vsl. a jsl. (kromě Si) R-ou ovlivněných. Nezávisle na R pak vznikly z jiných základů než *-kluč-* sémanticky ekvivalentní prostředky v P (*włączając w to*), v Č (*zahrnuje || -íc v to*) a v Se (*zahŕňajúc do toho*). Tyto prostředky jsou však jen synonymním znásobením prostředků patřících k třetímu sémantickému okruhu. Je zajímavé, že se k zsl. výrazům ze sémantického okruhu ‚započítá-

vání do něčeho' přiřadily i výrazy sli. a výraz *računajući* v Sch. Druhý okruh je reprezentován jen luž. *wobsahujo*. Po stránce syntaktické mají prostředky zachycené v tabulkách strukturu volnější než jiné výrazy předložkové povahy: jednak se objevují se směrovým určením *v to, do toho* i bez něho, jednak jsou posilovány částicí *i* a konečně v Č se vedle *v to* řidčeji vyskytuje i *do toho* a v Se naopak vedle *do toho* řidčeji i *v to*. V tabulkách nejsou varianty poznamenány, protože by se tím značně snížila přehlednost tabulek.

Zhruba stejně by vypadaly tabulky sestavené z ekvivalentů záporných (srov. čes. *nepočítaje* || *-íc v to* (|| *do toho*)^A, rus. *не включая*^G, sli. *ne računajoč*^A atd.). Jen v Bu a v závislosti na ní v M se místo rusismu *не включаючи в това*^C (*не включаючи во това*^C) objevuje častěji prostředek založený na domácím slovese s významem 'počítat': bulh. *не смятайки*^C, mak. *не сметајќи во това*^C. Je ovšem zřejmé, že výrazy se zápornou *ne* mají opačný význam, vyjadřující, nezařazení do celosti, vyřazení z ní, srov. fr. *Anon compris, sans compter*^A apod.

B. Vynětí z něčeho: *vyjma* *co*

1.

Fr <i>excepté</i> ^A	N ^A <i>ausgenommen</i>
P <i>wyjawszy</i> ^G	Bg <i>выключаючи</i> ^A
Č <i>vyjma</i> ^A <i>vyjímaje</i> <i>-íc</i> ^A	Se <i>vyjmúc</i> ^G <i>vynímajúc</i> ^A
Si <i>izjemši</i> ^A <i>izimši</i> ^A	Sch <i>izuzev(ši)</i> ^G
	U <i>виключаючи</i> ^A
	R <i>исключая</i> ^A
	M <i>исклучувајќи</i> ^C
	Bu <i>иаклучая</i> ^C <i>иаклучајќи</i> ^C

Komentář: Sla. jazyky přijaly při vytváření uvedených prostředků jen západoevrop. podněty sémantické, kdežto syntaktickou formu přechodníkovou si zvolily samostatně. Převládá přechodník pít., jen P, Si a Sch daly přednost přechodníku min. Základní izoglosa je vedena podle motivace sémantické: *vy + jeti* (*jъz + jeti* aj.) × *vy + klučati* (*jъz + klučati*). Do prvního sémantického okruhu patří jazyky zsl. a záp. jsl., do druhého jazyky vsl. a vých. jsl., které byly ovlivněny R-ou (v Bu se dokonce udržela rus. forma vedle domácí adaptace). Sémantická izoglosa zároveň dělí jazyky s výrazy utvořenými od sloves dok. (v Č a Se vedle variant od sloves nedok.) od jazyků s výrazy vzniklými ze sloves nedok. Prefix *vy-* charakterizuje jazyky ssl., *jъz-* jsl. a R, ale v ní jde o paleoslovenismus. Syntaktická struktura je celkem jednotná: převládá reke akuz., jen P a Sch mají reki gen.

Prostředky uvedené v tabulce existují také v záporné podobě (tj. prefigované zápornou *ne-*), ale pak mají obrácený význam: vyjadřují 'zahrnutí do něčeho' (srov. fr. *sans exception de*, něm. *Anicht ausgenommen*). V zsl. jazycích však prefigování zápornou *ne-* snáší jen výrazy od sloves nedok., proto je doložen v Č jen výraz *nevyjímaje* || *-íc*, v Se *nevynímajúc*, v P *niewyłączając* (od jiného slovesa než klad. *wyjawszy*). V Bu a M jsou záporné podoby celkem ojedinelé; místo nich se užívá subst. verb. s předl. *bez*: bulh. *без изключение на*, mak. *без исклучение на*. Jinak je pochopitelné, že se ve vsl. jazycích po záporných formách nahrazuje akuz. genitivem. Gen. je také v P, kdežto Č, Se a Si si zachovávají akuz.

2.

		Fr à l'exception de	N mit Ausnahme von	
L z <i>wuwzaćom</i> ^G	P z <i>wyjątkiem</i> ^G za <i>wyjątkiem</i> ^G	Br за <i>выключением</i> ^G		
Č s <i>výjimkou</i> ^G	Se s <i>výnimkou</i> ^G	U за <i>винятком</i> ^G	R за <i>исключением</i> ^G	
Si z <i>izjeto</i> ^G	Sch s <i>izuzetkom</i> ^G	M со <i>исключок на</i>	Bu с <i>исключение на</i>	

Komentář: Do tabulky jsou zařazeny předl. pády, které konkurují výrazům vzniklým z přechodníků (viz předcházející tabulku). Jde o evropeismus, který se ve sla. jazycích realizuje jednak substantivy se základem *-je-* (*-jim-*), jednak se základem *-kluč-*. Řešení s prvním základem, které více odpovídá sémantické struktuře prostředku fr. a něm., je charakteristické pro jazyky zsl. a záp. jsl., ale přesahuje pod vlivem pol. i do U. Řešení druhé se rozšířilo vlivem rus. do Br, Bu a snad i M. Po stránce slootovorné patří k stejnému typu nejen výraz pol. a ukr., ale i sch. (*t-ové* přičestí + *ць*). Ve skupině ekvivalentů se základem *-je-* zaujímá samostatné postavení luž. subst. verb. Pokud jde o sufix *vy-* a *jъz-*, platí tu totéž, co jsme řekli o ekvivalentech vzniklých z přechodníků. Poznamenejme ještě, že syntaktická izoglosa spojuje jazyky zsl. a jsl. (*s'*) proti jazykům vsl. (*za'*). Vsl. konstrukce však přesahuje do P, kde soutěží typ zsl. s vsl.

C. Zarámování: v rámci čeho

1.

		Fr dans le cadre de	N im Rahmen ^G	
L <i>we wobłuku</i> ^G	P <i>w ramach</i> ^G	Br у <i>рамках</i> ^G		
Č v <i>rámci</i> ^G	Se v <i>rámci</i> ^G	U в <i>рамках</i> ^G	R в <i>рамках</i> ^G	
Si v <i>okviru</i> ^G v <i>okvirih</i> ^G	Sch u <i>okviru</i> ^G	M во <i>рамките на</i>	Bu в <i>рамките на</i>	

Komentář: Sla. ekvivalenty jsou zřejmý evropeismus, který asi vyšel z Fr. Hlavní izoglosa odděluje většinu sla. jazyků, které využily základu *ram-*, od L, Sch, Si (přitom jednotnost Sch a Si je asi důsledek sch. vlivu na Si). Je pravděpodobné, že pol. plurál měl vliv na U, Br a skrže tyto jazyky na R; z ní se pak rozšířil do Bu a M. V P a jako varianta i v Si se plurál vyvinul asi pod vlivem výrazů *v mezích*, *v hranicích* (viz další tabulku). Jinak si zaslouhuje pozornosti ještě to, že většina sla. jazyků řešila evr. podnět deminutivy (Č a pod jejím vlivem Se se sufixem *-ec*, R a jazyky jí ovlivněné se sufixem *-ka*). Jinak syntaktická struktura je ve všech sla. jazycích jednotná.

2.

	P <i>w granicach</i> ^G	Br <i>y мяжах</i> ^G	
C <i>v mezích</i> ^G	Se <i>v medziach</i> ^G	U <i>в межах</i> ^G	R <i>в пределах</i> ^G
Si <i>v mejach</i> ^G	Sch <i>u granicama</i> ^G	M <i>во пределах</i> ^G	Bu <i>в пределах</i> ^G
		<i>во границите на</i>	<i>в границите на</i>

Komentář: Výrazy založené na pojmu „hranice, meze“ mají význam užší než výrazy typu *v rámci*. Obojích se však užívá v řadě případů jako synonym. Jak ukazuje tabulka, sla. jazyky nepostupují při prepozicionalizaci výrazů typu *v mezích* jednotně a izoglosy se nekryjí s běžným tříděním sla. jazyků. Je zajímavé, že stejného slova *granica* využívá P a všechny jsl. jazyky mimo Si; zřejmě tu jde v P o paralelní vývoj. Naproti tomu R svým výrazem *в пределах* ovlivnila Bu a M, kde se vytvořily synonymické dvojice. Všechny ostatní sla. jazyky daly přednost slovu **medja*. Jinak mají všechny ekvivalenty syntaktickou strukturu stejnou a vyvinuly se bez cizího vlivu.

*

Stanovený rozsah článku mi dovolil zpracovat jen malou část nových výrazů předložkové povahy, které jsem zachytil v odborných a publicistických textech různých slovanských jazyků. Omezil jsem se na srovnání ekvivalentů pro nejobecnější vztahy. Přes omezený tematický rozsah podařilo se mi snad ukázat, jak pružné slovanské spis. jazyky reagovaly na západoevropské podněty a jak ke zvyšování svých komunikativních schopností účelně aktivizovaly různé postupy sémantické, slovotvorné a syntaktické. Vrstva nových výrazů předložkové povahy podává další důkaz o tom, že slovanské spis. jazyky tvoří pevnou součást evropského kulturního společenství, které přes značnou jazykovou pestrost charakterizuje řada integračních tendencí. I spis. jazyky malých národů rychle vyrovnávají následkem stálého oběhu kulturních hodnot své výrazové schopnosti s těmi jazyky, které se vyvíjejí v příznivějších podmínkách.

POZNÁMKY

- ¹ O historii výrazů předložkové povahy v češtině viz čl. M. Jelínka *Nové nepřevodní předložky v obrozenské češtině*, Studie ze slovanské jazykovědy, Praha 1958, s. 153n.; o vývoji ruských předložkových výrazů s příčinnou funkcí informuje A. M. Finkel, *Производные причинные предлоги в современном русском литературном языке*, Charkov 1962.
- ² J. Zubatý viděl v předložkách „původní místní příslovce“ (*Studie a články* I, č. 2, Praha 1949, s. 378; II, Praha 1954, s. 28 n.).
- ³ Viz charakteristiku odborného stylu např. u J. Filipece, *Rozbor odborného stylu a jeho vnitřní diferenciacce*, SaS 16, 1955, s. 37 n.; J. Mistríka, *Stylistika slovenského jazyka*, Bratislava 1969, s. 107 n.; A. P. Kovařové, *Науковий стиль чужасної української літературної мови*, Kyjev 1970 aj.
- ⁴ SPFFBU A 12, 1964, s. 117 n.

- ⁵ O obecných otázkách západoevr. vlivů na slovanské jazyky viz B. Unbegaun, *Le calque dans les langues slaves littéraires*, RES 12, 1932, č. 1—2, s. 19 n.
- ⁶ Abychom uvedli alespoň jeden příklad: v čes. puristických příručkách se od 70. let min. stol. odmítala předl. *dík(y)* jako germanismus a ještě ve 4. vyd. Vášova—Trávníčková *Slovníku jazyka českého* z r. 1952 bylo její záporné hodnocení potvrzeno.
- ⁷ Na tuto skutečnost výslovně upozornil v protipuristické diskusi R. Jakobson a citoval Brunotův názor, že „logické předložky“ přes námítky puristů obohatily novodobou spis. franštinu. Podle Jakobsonových slov „hromadným zavrhováním «nových předložek» přichází jazyk o možnost vyjadřovat logické vztahy speciálními prostředky“ (*O dnešním brusičství českém*, Spisovná čeština a jazyková kultura, Praha 1932, s. 109).
- ⁸ *Výrazy předložkové povahy v dnešní spis. češtině*, s. 121 n.
- ⁹ Jde o tyto práce: J. T. Cerkasovová, *К изучению образования русских отыменных предлогов*, Исследования по грамматике русского литературного языка, Moskva 1955, s. 73 n.; *тáž*, *К вопросу об образовании отглагольных предлогов*, Исследования по синтаксису русского литературного языка, Moskva 1956, s. 131 n.; *тáž*, *Переход полнозначных слов в предлоги*, Moskva 1966; A. M. Finkel, cit. d.; J. Oravec, *Nové druhotné předložky v odbornom štýle*, Čs. terminolog. čas. 1, 1962, s. 257 n.; M. Jelínek, cit. studie; *тáž*, *Nové výrazy předložkové povahy v češtině a ruštině*, SPFFBU A 16, s. 47 n.; Lj. Popović, *Предлошки изрази у савременом српскохрватском језику*, Наш језик, Нова серија 15, s. 195 n.; J. V. Češko, *Падежи и предлоги в современном болгарском литературном языке*, Вопросы грамматики болгарского литературного языка, Moskva 1959, s. 5 n. aj.
- ¹⁰ V tabulkách a v komentářích užívám těchto zkratk: Br — běloruština, Bu — bulharština, Č — čeština, Fr — franština, L — (horno)lužičtina, La — latina, M — makedonština, N — němčina, P — polština, R — ruština, Se — slovenština, Sch — srbocharvátština, Si — slovinština, U — ukrajinština. Písmena připojená jako indexy k předl. výrazům označují pád, s nímž se výraz pojí: G — genitiv, D — dativ, A — akuzativ, L — lokál, I — instrumentál, C — casus, obecný pád v slovanských jazycích analytického typu.

О НОВЫХ СЛАВЯНСКИХ ПРЕДЛОГАХ-ЕВРОПЕИЗМАХ, ВЫРАЖАЮЩИХ ОБЩИЕ ОТНОШЕНИЯ СВЯЗИ И ОТЛИЧИЯ

В статье решается, прежде всего, вопрос об общей функции новых выражений предложного характера в современных славянских литературных языках. Их основная функция — выражать дифференцированным образом те оттенки отношений между понятиями, которые при употреблении „старого“ предлога скрываются в его более общем значении и обнаруживаются только на основании смысла данного отрывка текста. Новые предложные выражения необходимы, главным образом, для научного стиля, где они удовлетворяют требованию точной (эксплицитной) передачи отношений. Из этого следует, что появление этих выражений в славянских литературных языках зависит от того времени, когда в них начала развиваться научная литература.

Новые выражения предложного характера — европеизмы. Они появлялись в славянских языках, в большинстве случаев, из французского культурного центра или прямо, или чаще через посредство немецкого языка. Под прямым французским влиянием возник ряд выражений предложного характера, прежде всего, в русском литературном языке. Из более развитых славянских языков эти выражения проникали в качестве заимствований в славянские языки, которые вследствие неблагоприятных общественно-политических условий отстали в своем развитии. Так напр. болгарский литературный язык заимствовал почти весь запас выражений предложного характера из русского языка, словацкий из чешского, многие выражения украинского и белорусского языков являются русско- или польского происхождения, в македонском языке четко выделяются русско-болгарские и сербско-хорватские заимствования итд. Иноязычное происхождение этих выражений вызывало иногда возражения со стороны пуристически направленной языковой теории, но потребности научной и деловой коммуникации победили одностороннюю теорию.

Цель статьи — исследовать взаимосвязи новых предложных выражений во всех славянских языках в области трех крайне общих отношений: ближе неопределенной

связи, отличия и отношения к целому (или к множеству). Изоглоссы, разграничивающие разнославянские эквиваленты показаны в таблицах. Из русских предложных выражений обработаны следующие: в связи c^I , согласно^D // в согласии c^I , соответственно^D (c^I) // в соответствии c^I , сообразно^D (c^I), соразмерно^D (c^I); сравнительно c^I // в (при) сравнении c^I // по сравнению c^I , в отличие от^G; вразрез c^I , противно^D, в противоположность^D, в противоречии c^I , в противовес^D; ^Aвключительно, включая^A, считая (в том числе); исключая^A, за исключением^G; в рамках^G, в пределах^G.